

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Λ. ΠΙΕΡΡΗΣ

*Η Πάλη των Θρησκειών
στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία
(Τέλος του 1^{ου} αι. π.Χ. – Αρχές του 4^{ου} μ.Χ.)*

Από την χοάνη του 1^{ου} π.Χ. αιώνα η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επιχειρεί την ανανέωση του παρακμάζοντος κόσμου του Ελληνισμού, την **Renovatio Mundi**, με ένα συνολικό πρόγραμμα πολιτισμικού κλασικισμού που αρχίζει συστηματικά με τον Αύγουστο και συνεχίζεται σύντονα με τους Αντωνίνους μέχρι τις αρχές της τρίτης εκατονταετίας μ.Χ.

Ψάλλει με μεγαλειώδη μέτρα ο Virgilius το 40 π.Χ. στην αποκαλυπτική 4^η «Εκλογή» του, μέσα στις φρικτές οδύνες του τέλους της Ρωμαϊκής πολιτείας και της προμηνυόμενης αρχής της Αυτοκρατορίας:

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas:

magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.

Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna:

iam nova progenies caelo dimittitur alto.

Tu modo **nascenti puero**, quo ferrea primum

desinet ac toto surget gens aurea mundo,

casta fave Lucina: tuus **iam regnat Apollo.**

...

Adspice convexo nutantem pondere mundum,
 terrasque tractusque maris caelumque profundum,
adspice venturo laetantur ut omnia saeclo!

Vergilius, *Ecloga* IV, vv. 4-10; 50-52

Σαυτήν την εμπειρία βασίζεται το πολιτικό πρόγραμμα του Αυγούστου δέκα χρόνια αργότερα για την σύσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Αλλά το αποτέλεσμα δεν ικανοποιεί: το Δωρικό συστατικό βίωμα του κλασσικού Ελληνισμού, (ο αγών τελειότητας και η υπέρτατη χαρά του κάλλους) και οι μορφές του υψηλού πολιτισμού και του καθημερινού βίου που το εκφράζουν αυθεντικά, δεν εμπνέουν πια καθοριστικά την ανθρωπινή ψυχή, η οποία αναζητεί ένα νέο σύμβολο σωτηρίας και λύτρωσης.

Παράλληλα προς την προσπάθεια Ανανέωσης (Rejuvenatio) των μορφών του Ελληνισμού εκ των άνω, από την ηγεσία της αυτοκρατορίας και τις ελίτ, η ψυχή του Λαού (το «εσωτερικό προλεταριάτο» κατά Toynebee) αναζητούσε το νέο σωτήριο που θα έδινε ξανά νόημα στην εν Κόσμω ύπαρξη.

Σε τέσσερις τελικά μείζονες πολιτισμικούς άξονες σφυρηλατήθηκε η λαϊκή ανάγκη και χρεία.

Και πρώτα η αρχέγονη και ακένωτη μήτρα του βιώματος της χθόνιας γονιμότητας, η φύση και τροφός των πάντων, έδωσε σε νέα ενδυμασία την Παλαιά των Ημερών, την Μεγάλη Μητέρα κάθε ύπαρξης:

... ἐγὼ χρυσόθρονος Εἴσις

ρωμαλέα σκάπτροισιν, ὅταν πυριλαμπέος ἄκτεῖς

ἀελίῳ σελάγεσκε βολαῖς φορβάμονα γαῖαν.

δειφαλέω δ' Ἐρμῆνος ἀπόκρυφα σύνβολα δέλτων

εὐρόμένα κατέξυσα, ταῖσι χάραξ<α>

φρικαλέον μύσταις ἱερὸν λόγον. ὅσα τε δᾶμος

ἀτραπὸν ἐς κοινὰν κατεθήκατο, πάντα βαθείας
 ἐκ φρενὸς ὑφάνασα διακριδόν. Ἄδε τυράννων
 πρέσβα Κρόνω θυγάτηρ, Εἴσις, δάμαρ εὐρυμέδον[τ]ος
 ἔμμι πολυζάλωτος Ὀσείδος, ὦ(ι) ποτε [νη]δ[ύ]ν
 τὰν αὐτὰν ἀνέλυσα γενέθλιον, ἄνθε[σι] πλοχιμῶν]
 βρειθομένα σοβαροῖς ἐλινότροπος....

...

Εἴσις ἐγὼ πολύβουλος ἐχ[ώ]ρισ[α τ]έρμ[ατ'] Ὀλ[ύ]μπω]
 Καὶ χθόνα μυδαλέαν σκοτοείμονα. [Ἄ]δε [κα]ὶ [ώ]ρ[ᾱ]ν
 ἐς κρίσιν ὠρανίοισι κατάερον [ύ]ψόσ' ἐν ἄσ[τ]ρο[ι]ς
 ἀτραπιτὸν πλάγκτειραν ἀφώρισα, γυρὰ δὲ μήνας
 λοξοπόρου σελάγεσσι φεράλια καὶ πυροέντων
 Ἀέλιον πῶλων ἀγήτορα φαίνοπα κύκλων
 ἐς πόλον εὐθύνεσκον, ἴν' εὐκόσμοισι πορείαις
 ἄξονες ἰλίγγοισι περικτυπέοντι διαύλωι
 νύκτα διακρείνωσιν ἀπ' ἡματος. Ἄδε θαλάσσας
 πρᾶτον ἐν ἀνθρώποισι περάσιμον ἦνεσα μόχθον.
 Ἄδε δικασπολῖαι ρώμαν πόρον. Ἄδε γενέθλας
 ἀρχὰν ἀνδρὶ γυναῖκα συνάγαγον εὖ τε σελάνας
 ἐς δεκάταν ἄψειδα, τεθαλότος ἄρτιον ἔργου
 φέγγος, ἐπ' ἀρτίγονον βρέφος ἄγαγον. ...

...

Ὕμνος εἰς Ἴσιδα ἐξ Ἀνδρου, νν. 7-18; 26-39 (Cf. W. Peek, *Der Isishymnus von Andros und verwandte Texte*).

[Σχετικά δείτε τον λόγο του Ιουλιανού *Εις την Μητέρα των Θεών* (VIII [V], cf. G. Rochefort, *L' Empereur Julien, Oeuvres Complètes*, II, 1, pp. 94sq. – Επίσης την Ισιδολατρεία και Ισιδολογία στο έργο του Πλατωνικού και Σοφιστή λογίου Apuleius, *Metamorphoseon libri XI*].

Δεύτερη επιβλητική πρόταση συνολικής λύσης του μυστηρίου της ύπαρξης και του νοήματος της ζωής προσέφερε η δεύτερη θρησκευολογική αρχή, αυτή της απόλυτης ισχύος, της Κυριότητας των Δυνάμεων, υπό την Ηλιακή μορφή της ουράνιας διάστασης. **Στον Ήλιο συνέτρεχαν η αιτιότητα της περιοδικότητας, η αρσενική γονιμότητα της θερμασίας, η πύρινη δύναμη που στην υπεροχή της έδινε τον κεραυνό (παρ. τον Ηράκλειτο), η λάμψη του φωτός.** Ήταν δε ισχυρό νοηματικό σύμβολο της Ορφικής μυστηριακότητας, σημαντικό της χρυσής σειράς από Φάνητα μέχρι Απόλλωνα και Διόνυσο.

[Cf. εν πρώτοις την Λυκούργεια τριλογία του Αισχύλου, ειδικά τις “Βασάρεις” ή “Βασσαρίδες”, St. Radt, Tr.Gr.F. vol. III, Aeschylus, pp. 138-40. Δείτε επ’ αυτού την μελέτη μου «*Αισχύλου Θεολογούμενα*» στον ιστότοπο του Ινστιτούτου, Research projects. – Επίσης για την Ορφική και Φιλοσοφική κλασική παράδοση ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο Πάπυρος του Δερβενιού (Συγγραφέας του έργου ο Αρχέλαος, δάσκαλος του Σωκράτη). Cf. την μελέτη μου «*The Phallic Helios of the Derveni Papyrus and the Origin of Greek Solar Theology*” in Apostolos L. Pierris, *The Emergence of Reason from the Spirit of Mystery*, vol. II, *Mystery and Philosophy*, pp. 119-170. - Στην ίδια την εποχή της κύησης ντοκουμέντα σημαντικά Ηλιολατρείας είναι ο Λόγος του Ιουλιανού «*Εις τον Βασιλέα Ήλιον*» (XI[IV], Chr. Lacombrade, *L' Empereur Julien, Oeuvres Complètes*, II, 2, pp. 75sq.). - Επίσης η εμπεριστατωμένη συνοπτική ηλιολογία στα Saturnalia του Macrobius, I 17-18, pp. 81-108 Willis με την ταύτιση ιδέας Φάνητα, Απόλλωνα και Διονύσου στον Ήλιο].

Τρίτος υποψήφιος αποκλειστικής ολοκλήρωσης κοσμοθεωρητικής και βιοπρακτικής ήταν ο Μίθρας.

Η ισχύς του Ουράνιου Κυρίου λαμβάνει εδώ την Ιρανική ταυτότητα της αιώνιας ανελέητης μάχης του Φωτός κατά του Σκότους, της Αλήθειας

κατά του Ψεύδους, του Αγαθού κατά του Κακού. Ο Δυισμός της θεμελιώδους ετερότητας μετασχηματίζεται από συμπληρωματικό και συζυγικό σε εχθρικό και πολεμικό και αγεφύρωτο. Σύμβολο δυναμερό ο λεοντώδης ταυροκτόνος νεαρώδης θεός.

[Ο συγκρητισμός Μίθρα, Ηλίου και Φάνητα (και Διός) εκφράζεται και επιγραφικά: *Διὶ Ἡλίῳ Μίθρα Φάνητι* (στη Ρώμη, V 475 = Moretti, *Inscriptiones Graecae urbis Romae* 108). Εικονογραφικά, η ταύτιση φαίνεται π.χ. στο περίφημο ανάγλυφο του νεαρού κοσμοκράτορα Φάνη-Μίθρα (R. Merkelbach, *Mithras, ein persisch-romischer Mystrienkult*, Abb. 74). Η ταύτιση περιλαμβάνει εσωτερική διαφοροποίηση όψεων, όπως όταν ο Μίθρας αγκαλιάζει τον έφηβο θεό του Ήλιου (περιβαλλόμενο την κεφαλή με φωτοστέφανο) στην νωπογραφία του Μιθραίου στην Dura-Europos (Merkelbach, *op. cit.*, Abb 16b). – Για την ταυροθυσία δείτε π.χ. το ανάγλυφο από την Σιδώνα με Απολλώνιο παίδα Μίθρα (Merkelbach, *op. cit.*, Abb. 18). - Cf. ως βάση το ρηξικέλευθο έργο του Franz Cumont για τα Μυστήρια του Μίθρα.]

Δια πάντων στους χρόνους της Μεγάλης Τροπής εξικνείτο πάντως η Ελληνική ροπή προς τον Απόλλωνα. Από την καθαρώτερη μορφή της στον Βιργίλιο τον 1^ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον ρήτορα (λόγιο σοφιστή) Μένανδρο τον 3^ο αιώνα μ.Χ., όταν τα πράγματα έβαιναν προς την καταληκτική κρίση, ο πρωθήβης άναξ ασκούσε την ανέκφραστη ερωτική επιρροή του ρητά και άρρητα, συνειδητά και ασυνείδητα. Έχοντας αναφέρει θεία επώνυμα του Απόλλωνα ο ρήτωρ επισπεύδει εις πεζή υμνολογία του θεού κατά την ταύτισή του προς τον Ήλιον:

Πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν καὶ πᾶν ἔθνος διέπεις καὶ καθάπερ τὸν οὐρανὸν περιχορεύεις ἔχων περὶ σαντὸν τοὺς χοροὺς τῶν ἄστρον, οὕτω καὶ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν διέπεις. Μίθραν σε Πέρσαι λέγουσιν. Ὀρον Αἰγύπτιοι, σὺ γὰρ εἰς κύκλον τὰς ὥρας ἄγεις. Διόνυσον Θηβαῖοι, Δελφοὶ δὲ διπλῆ προσηγορία τιμῶσιν, Απόλλωνα καὶ Διόνυσον λέγοντες. περὶ σὲ θηρία, περὶ σὲ θυιάδες, παρὰ σοῦ καὶ σελήνη τὴν ἀκτῖνα λαμβάνει. Χαλδαῖοι δὲ ἄστρον ἡγεμόνα λέγουσιν.

Μένανδρος, *Περὶ ἐπιδεικτικῶν*, 17 (III p. 445.31 Spengel)

Η διαφορά σε ύφος, τόνο και μορφή του ύστατου ύμνου αυτού προς την αντίστοιχη Πινδαρική επίκληση («Ω άνα», *Πυθιονίκαι*, IX, 45-52 – πρόσφατα έχω αναφέρει το χωρίο στο κείμενο για την Μεσοπερίοδο IV περί Δελφών) είναι χτυπητή. Η αντίθεση μεταξύ του πρώτου θέρους και του προχωρημένου χειμώνα – εκεί το ουσιώδες και μορφόεν, εδώ το πολύπλαγκτο και συνδιακεχυμένο.

Ο Ελληνισμός, και η Οικουμένη υπό τον πολιτισμικό Ελληνισμό, εχρειάζετο κάτι με ρωμαλεώτερη ευ-μορφία από έναν πανσυγκρητισμό αδιαφόριστης ανάκρασης όλων των θρησκευολογικών ροπών της αυτοκρατορίας. Με τον κλασσικό Ελληνισμό τα πάντα είχαν τελικά αναχθεί στο δίπολο Αιωνιότητας και Χρόνου, Είναι και Φαίνεσθαι, του Απόλυτου και του Σχετικού. Απόλλων και Διόνυσος απεκάλυπταν το Τέλος και το Πάθος της Ύπαρξης.

Αλλά επίμονα ο πρωθήβης Άναξ τηρούσε ανελάττωτη την υπερ-οψία του Κάλλους, ενώ ταυτόχρονα υπέφαινε την ταυτότητα προς την Διονυσιακή ετερότητα. **Για τον Απόλλωνα το πάθος της ύπαρξης παραμένει ατέλεστο και αδικαίωτο και αλύτρωτο: δεν σώζεται, γιατί δεν υπάρχει λόγος να σωθεί. Είναι σωσμένο όσο υπάρχει αφού δείχνει το κάλλος του απαθούς.** Όταν όμως αυτό το υπερήφανο βίωμα της τελειότητας δεν λειτουργεί ζωντανά στην ψυχή του ανθρώπου, τότε αντί του Απόλλωνος ισταμένου νικητού χωρίς αγώνα επί του Πύθωνα και του Διονύσου, εγειρόμενου επί του θανόντος Υακίνθου, και του Ισμηνίου και επί του Πτώου και επί παντός εαρινού άνθους, αγέρωχα υψούμενου Εκείνου υπεράνω και αυτής της περιοδικής ανάστασης των νεαρωδών του έγχρονου πάθους, - **αντί αυτού του ανθού της αιωνιότητας εν τελειότητι, υποστασιοποιείται τον καιρό της κόπωσης η ταύτιση του αιώνιου και του περιοδικού «καλού» και ο Απόλλων γίνεται Διόνυσος.**

Σε αυτό το βάθος στήθηκε το Χριστολογικό Δόγμα: και ο προαιώνιος Λόγος σάρξ εγένετο, σαρξ του κάλλους και της οδύνης.

Το τέταρτο και νικητήριο σύμβολο πίστεως.

Κατά τον Ευσέβιο Καισαρείας είναι μέρος του θείου σχεδίου που η έλευση του Χριστού συνέπεσε με την σύσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μέσα από την χοάνη παντοίων θρησκευολογικών και πολιτισμικών

τάσεων ο Ελληνισμός της Αυτοκρατορίας έδωσε την αρμόζουσα μορφή στο βίωμα της λύτρωσης του ατέλεστου πάσχοντος.

[Δείτε σχετικές μελέτες μου, πρόχειρα στον ιστότοπο του Ινστιτούτου, τμήμα Research Projects, κατηγορία Logos in Ancient Greek Philosophy and Christianity. - Τελευταία, την εργασία μου "Prolegomena to the Enigma of the Johannine Prologue: An Inquiry into Ancient Philosophical Syncretism" in Kronos, Philosophical Journal, vol. V, 2016, pp. 160-180. – Και την σειρά δημοσιεύσεών μου με αφορμή τα φετινά «Παλαιολόγεια» στον «Λακωνικό Τύπο» της Σπάρτης υπό τον τίτλο: «Μορφή στην Ιστορία: ο Ελληνισμός και η Μοίρα του Βυζαντίου» (27/5, 30/5, 31/5, 1/6, 2/6, 3/6, 7/6, 8/6, 9/6, 10/6). – Χρήσιμη είναι πάντα η καινοτόμος ιστορική μελέτη του Σπυριδώνος Ζαμπέλιου «Περί Μεσαιωνικού Ελληνισμού» που, χαρακτηριστικώτατα, προτάσσεται της έκδοσής του των «Ασμάτων Δημοτικών της Ελλάδος»].

Ο κλασικισμός αποτελούσε την υψηλή πολιτισμική πολιτική της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για την συνοχή του ανεπτυγμένου κόσμου μέσω της επιδιωκόμενης Ανανέωσης του Κόσμου (Renovatio, rejuvenatio mundi). Οι λαοί όμως είχαν εξαντληθεί από τις απαιτήσεις του βιώματος που θεμελιώνει και έτρεφε το κλασσικό, ενώ οι ηγεσίες το είχαν βασικά χάσει, συντηρούσαν δε απλώς τους τύπους από τις μορφές του.

Έτσι, κάτω από τον «επίσημο» κλασικισμό, εκτυλίχθηκε μια αδυσώπητη πάλη για την κατάκτηση της ψυχής των λαών μεταξύ τεσσάρων μεγάλων θρησκευολογικών ρευμάτων. Τροπαιούχος ανεφάνη η Χριστιανική ορμή. **Ο κεκμηκώς υπαρξιακά Έλληνας του πολιτισμικού «Φθινοπώρου» βρήκε μέσα στον «Χειμώνα» του την λύτρωση του οικείου πάθους. Και διαμόρφωσε το Σωτήριο της νέας ορμής εις Δόγμα αληθείας. Αυτός είναι ο ιστορικός λόγος επικράτησης του Χριστιανισμού. Η ιστορία είναι θέμα Ελληνισμού. Ο χρόνος είναι θέμα αιωνιότητας. Ο άξων της ιστορίας είναι το κλασσικό. Το στήριγμα του χρόνου είναι η αιωνιότητα.**

[Μελέτες μου για την σχέση Ελληνισμού και Ορθοδοξίας μπορείτε να βρείτε ευχερώς στον ιστότοπο του Ινστιτούτου, τμήμα Research Projects, κατηγορία Logos in Ancient Greek Philosophy and Christianity. Μια τελευταία

σχετική δημοσίευσή εργασίας μου είναι στο φιλοσοφικό περιοδικό KRONOS, Philosophical Journal, Vol. V, 2017, pp. 160-180, με τίτλο *“Prolegomena to the Enigma of the Johannine Prologue: An Inquiry into Ancient Philosophical Syncretism”*.]

Η θεανθρωπική ιδέα ριζώνει στο Ελληνικό βίωμα. Η θεανθρωπική Χριστολογία απετέλεσε την «φιλοσοφική λίθο» στην διαμόρφωση του Πρωτοχριστιανικού μηνύματος εις απο-κάλυψη Ορθο-δοξίας.

Παρόμοια και η Τριαδική θεολογία ανταποκρινόταν σε αξιωματικές εκφάνσεις του βιώματος του Ελληνισμού. Πρώτον στην Κρυφίότητα της υπερέκεινα παντός όρου και πάσης περιγραφής, Απόλυτης από κάθε ειδικό και κάθε σχέση, Αρχής του Είναι. Στην απόλυτο κοσμική Φανέρωση, Δεύτερον, του Απόλυτου, στην από-κάλυψη της κρυφίότητος του Είναι. Και τρίτον και τελεσιουργόν, στην Κυριότητα της θείας ερωτικής πνοής Ζωής εν Α-ληθεία για επι-στροφή κάθε όντος στην πρώτη αρχή και έσχατο τέλος του. Το Άγιον Πνεύμα εμπνέει τον θείο έρωτα, τον Έρωτα Θεού ως υπερβατικού Κάλλους, ο οποίος αποτελεί την ενεργό αιτία της σωτηριώδους Λύτρωσης.

28 Νοεμβρίου και 19 Δεκεμβρίου 2017